TR Dizin

ÜAK Doçentlik başvurularında yer alan "Ulusal Hakemli Dergi" tanımında yer alan ULAKBİM TR Dizin dergi listesidir.

Arkeoloji ve sanat

Yayın | Dergi | Yazar

1 sonuç

Filtrelerde Ara..

Yıl (16)

2023 *(1)*
2022 *(1)*
2021 *(1)*
2020 *(1)*
2019 *(1)*
2018 *(1)*
2017 *(1)*
2016 *(1)*
2015 *(1)*
2014 *(1)*

Yayın Dili (4)

İngilizce *(1)*
Fransızca *(1)*

1. **Arkeoloji ve Sanat**

ISSN / E-ISSN: 1300-4514 /

Editör: M. Nezih Başgelen Web Adresi: http://www.arkeolojisanat.com

2023 | 2022 | 2021 | 2020 | *Tüm Yıllar*

Journal of Archaeology & Art

Arkeoloji ve Sanat

175: Ocak-Nisan 2024

MUKİŞ KRALLIĞI'NIN BAŞKENTİ AÇÇANA HÖYÜK

ISSN 1300–4514

Journal of Archaeology & Art
Arkeoloji ve Sanat
175: Ocak-Nisan 2024

Arkeoloji Sanat Yay. Tur. San. Tic. Ltd. Şti. adına
Sahibi ve yayın yönetmeni M. Nezih Başgelen
Sorumlu yazı işleri müdürü M. Nezih Başgelen
İdari yönetim Sema Başgelen
Baş editör M. Nezih Başgelen
Editör Özgür Yılmaz
İngilizce ve Almanca redaksiyon Nilgün Cön
Fransızca redaksiyon Eric Luc Jean
Uygulama Serdar Kıran

Arkeoloji ve Sanat Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazılardaki her türlü görüş ve düşüncelerin, bilimsel değerlendirmeler ve eleştirilerin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir. Arkeoloji ve Sanat Dergisi/Yayınları bunlardan herhangi bir sorumluluk kabul etmez. Yazı ve her türlü görsel malzemenin her türlü yayın hakkı saklıdır. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yönetim yeri ve yazışma adresi
Hayriye Cad. Cezayir Sok. Mateo Mratoviç Apt.
No: 5/2 Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 293 03 78 (pbx)
Faks: (0 212) 245 68 77

İstanbul satış mağazası
ArkeoPera Kitabevi
Yeniçarşı Cad. No: 66/A 34433
Galatasaray–Beyoğlu–İstanbul
Tel.: (0 212) 249 92 26

Makale yazım ve yayımlama ilkeleri
web sayfamızda yer almaktadır.
https://www.arkeolojisanat.com/shop/kategori/dergi/-arkeoloji-ve-sanat-dergisi_16_58.html
editor@arkeolojisanat.com
dergi@arkeolojisanat.com

Yayın türü Uluslararası süreli yayın

ISSN 1300-4514

Baskı Punto Ajans
Seyrantepe Mh. İbrahim Karaoğlanoğlu Cd.
İspar İş Merkezi Kağıthane-İstanbul

"Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler hâlinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hâle gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerine ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat'i lüzum vardır."

Gazi Mustafa Kemal

Kapak resmi: Mukiş Krallığı'nın Başkenti Aççana Höyük

İÇİNDEKİLER

1 **Nazan Ünan – Ali Umut Türkcan**
Başara (Han/Eskişehir) Kazısından Bir Grup İlk Tunç Çağı Buluntusu Üzerine Bir Değerlendirme

17 **Murat Akar – Müge Bulu – Tara Ingman – Ulaş Avşar – K. Aslıhan Yener**
Mukiş Krallığı'nın Başkenti Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti Çok Yönlü Arkeolojik Araştırmaları: Yeni Sorular, Yeni Sonuçlar

37 **Gonca Dardeniz**
Konya Karahöyük Kazıları Prof. Dr. Sedat Alp Dönemi (1953–1992) Çalışmalarının Bir Özeti ve Yeni Dönem Kazılarının Başlangıcı (2022-)

57 **Babür Mehmet Akarsu**
Maritime Transportation, Maritime Trade and Shipbuilding in Anatolia in the 2nd Millennium BC

63 **Azize Turgut**
Arkeolojik Veriler Işığında Ay Tanrısı Sin Kültü

79 **İrem Atmaca – Rainer M. Czichon**
Mezopotamya'da "Portre" Nedir?

95 **İshak Kaya - Yusuf Albayrak**
Çeşitli Müzelerden Myrina Koroplastik Eserleri

107 **Arzu Özver**
Tralleis Batı Nekropolü'nden Bir Oda Mezar ve Buluntuları

133 **Onur Gülbay**
MS 2. Yüzyıl Metropolis Mimari Süslemeleri

143 **Murat Sav – Selçuk Seçkin**
İşlevleri ve Değişen Mimari Detayları Odağında Camiye Dönüştürülen İstanbul-Suriçi'ndeki Bizans Yapıları

159 **Serap Ünal**
Osmanlı'nın Mühürlü Şifa Toprağı: Tıyn-ı Mahtûm (Terra Lemnia)

171 **Sebahat Kılıç Bülbül**
Safranbolu Evlerindeki Kalemişi Nazarlıklar ve Uygulamalar

185 **İlknur Bozdemir – Tayfun Akkaya**
Barok Dönem Nadire Kabineleri

199 **Muhammet Nimet Çavuş**
Türkiye'nin Turizm Hedefleri: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Turizm Politikaları ve Stratejileri

215 **Derya Uzunaydın**
İzmirli Ressam Erdoğan Niğdeli Örneği Üzerinden, Sanatsal ve Kültürel Değerler İçinde Bir Sanat Türü ve Nostaljik Bir Zanaat Ürünü "Tabela (Fırça) Ressamlığı"

Haber - Yorum - Yeni Görüş - Gözlem - Tanıtım

225 **Şehrazat Karagöz**
"Elveda Rumeli" Zamanında Kazanılan Thasos/Taşoz Heykelleri

237 **Ünal Asan**
Tarihsel Çağlar İçinde Servi Kültü ve Kültürü

Osmanlı'nın Mühürlü Şifa Toprağı: Tıyn-ı Mahtûm (*Terra Lemnia*)

Serap Ünal

Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Cam Bölümü. Orcid no: 0000-0003-2407-1789, serapunal@sdu.edu.tr

SEALED HEALING EARTH OF THE OTTOMAN EMPIRE: TIYN-I MAHTÛM (TERRA LEMNIA)

Abstract

Since its existence, humanity has been in search of active substances obtained directly from nature or in combination, created for pharmaceutical purposes that will relieve health concerns and provide treatment, with the motivation to protect and heal itself against all kinds of ailments. Folk medicine, which has become evident since the ancient period, continued its treatment methods and search for medicines in a more systematic way. Anatolia, which keeps the medical traditions of many civilizations alive, has also been a focal geography in terms of medical culture since ancient times. Anatolia, which keeps the medical traditions of many civilizations alive, has also been a focal geography in terms of medical culture since ancient times. One of the interesting examples in the process of development from the Ancient Period to Ottoman medicine in the Ottoman Period is the drugs made from the healing soil known as Limni Soil/Sealed Soil (Tıyn-ı Mahtum) and referred to by westerners as Terra Lemnos/Lemnia (Terra Sigillata). Sealed earthen dragee-like pills, produced on the island of Lemnos, which came under Ottoman rule in the years following the conquest of Istanbul, and claimed to be a cure for many diseases, gained importance, especially during the Ottoman period. These sealed soils, which gained high value because they were claimed to provide healing, attracted the attention of the West in the same period, and due to their value, alternatives were wanted to be produced in different geographies, and even fakes were made. The characteristics and culture of the Lemnos soil, which were investigated by many social and natural scientists such as Pliny, Diskorides, Galen, Belon and Hasluck, are still being researched, including its rituals. The sealed healing lands called Tıyn-ı Mahtum, which are perhaps the most important feature of Lemnos Island, have been the subject of wider research in the international literature. The aim of the study is to evaluate national and international research on this subject from many disciplines together and to introduce this culture, which has an important place in the Ottoman medical culture.

Keywords: Tiyn-i Maktum, Lemnos Island, Terra Lemnos/Lemnia, Terra Sigillata/Sphragis.

Öz

İnsanlık varoluşundan itibaren her türlü rahatsızlıklarına karşı kendini koruma ve iyileştirme güdüsüyle, sağlığı ile ilgili endişelerini giderecek, tedavisini sağlayacak ilaç amaçlı oluşturulan, doğa kaynaklı doğrudan ya da terkip halinde edinilen etkin maddelerin arayışı içinde olmuştur. Antik Dönemden itibaren belirginleşen halk hekimliği, tedavi yöntemlerini ve ilaç arayışını daha da sistemli bir şekilde sürdürmüştür. Birçok uygarlığın tıp geleneklerini bünyesinde yaşatan Anadolu, aynı zamanda tarihsel süreçte tıp kültürü ve tarihi açısından odak bir coğrafyadır. Antik Dönemden Osmanlı tıbbına kadar gelişen ve geçen süre zarfında, Osmanlı Dönemi'ndeki ilginç örneklerden biri de Tıyn-ı Mahtum / Limni Toprağı (Mühürlü Toprak) olarak bilinen, batılıların da Terra Lemnos/Lemnia (Terra Sigillata/ Terra Sphragis) olarak ifade ettiği şifalı topraklardan yapılan droglardır. İstanbul'un fethini takip eden yıllarda Osmanlı hâkimiyetine giren Limni Adası'nda üretilen ve birçok hastalığa derman olduğu ileri sürülen mühürlü toprak draje benzeri haplar, özellikle Osmanlı döneminde önem kazanmıştır. Şifa sağladığı yönündeki kuvvetli algısıyla yüksek değer kazanan bu mühürlü topraklar, aynı dönemlerde batının da ilgisini çekmiş, kıymetinden dolayı alternatifleri farklı coğrafyalarda üretilmek istenmiş,

* Araştırma. Makale geliş tarihi: 21.12.2023; Makale kabul tarihi: 16.02.2024

hatta sahteleri bile yapılmıştır. Pliny, Diskorides, Galen, Belon, Hasluck gibi birçok toplum ve tabiat bilimcilerin araştırdıkları Limni toprağının özellikleri ve kültürünün, günümüzde de ritüellerini kapsayacak şekilde araştırmaları sürdürülmektedir. Limni Adası'nın belki de en önemli özelliği olan Tıyn-ı Mahtum olarak adlandırılan mühürlü şifa toprakları, uluslararası literatürde daha geniş araştırmalara konu edilmiştir. Yapılan çalışmada, bu konuya ilişkin birçok disipline işaret eden ulusal ve uluslararası araştırmaların bir arada değerlendirilmesi ve Osmanlı tababet harsında önemli bir yeri olan bu kültürün tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tıyn-ı Mahtum, Limni Adası, Limni Toprağı, Mühürlü Toprak.

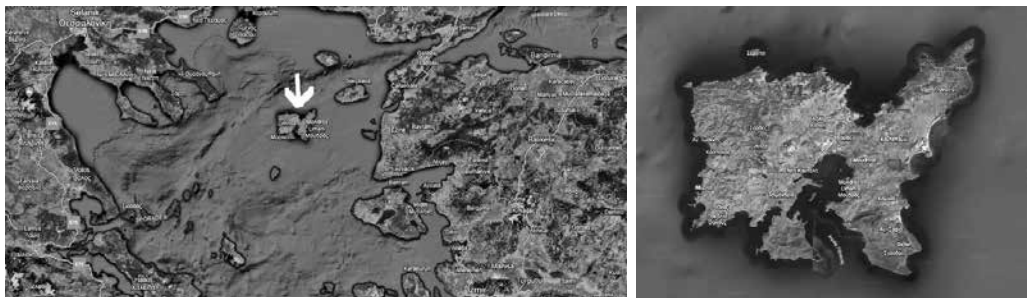
Giriş

Limni Adası'nın geçmişine tıp tarihi açısından baktığımızda, adanın şifa kaynağı olan topraklarının varlığını antik dönemden ve hatta öncesinden itibaren izleyebiliriz. Tıyn-ı Mahtum[1] olarak bilinen ancak fonetik farklılaşmalarla yazına, Tın-ı Maktum, Tîn-i Mahtûm gibi yansıyan sözcük, mühürlü toprak anlamında kullanılmaktadır. Batı yazınında ise genel olarak "Terra Sigillata" adı ile anılmış, toprağın kaynak yerine göre Limni Toprağı (Lemnian Earth), Terra Lemnos/Lemnia ya da Terra Sphragis olarak isimlendirilmiştir. Terra Sigillata denildiğinde ilk akla gelen, Roma Dönemi'nin mühürlü, parlak, astarlanmış pişmiş toprak kaplarıdır. Şifalı mühürlü toprakların üretim tekniği, astar üretim yöntemi ile benzerlik göstermektedir. Aynı dönemde ortaya çıkan "Terra Sigillata" sözcüğünün mühürlü topraklar için kullanımı, etimolojik köken itibarıyla daha önce olması kuvvetli bir önermedir. Nitekim literatürde, "Terra Sigillata" açıklamalarında, tanım sıralamasında ilk sırada farmakolojik alanda bir tanım olarak şifalı mühürlü topraklar betimlenmektedir. Bu tabletlere ismini veren mühürlerin tam olarak ne anlama geldiği tartışmalı olmakla beraber, okunabilenlerin Tıyn-ı Mahtum olarak yazıldığı diğerlerinin ise tılsım sembolleri olduğu ileri sürülmektedir. Annie Pralong (Pralong, 2016:248) pişmiş toprak şifa kaplarında tılsım sembollerinin mühürlendiğini söylemektedir.

Limni toprağına ilk dikkat çeken MS 23 ila MS 79 yılları arasında yaşamış olan yazar, coğrafyacı ve filozof Pliny'dir. Hekim Dioskorides ve hemen sonrasında dönemin en önemli tıp hekimi ve bilgini, Bergamalı hekim Galen (yaklaşık MS 129-216), Levant ve Ege Adalarında benzer araştırmalar yapmış en son Limni Adasının şifalı toprağı "Limni Toprağı" nın en iyi şifalı toprak olduğunu ileri sürmüştür. Antik Dönem sonrasında Limni Toprağının ritüleli, üretim tarzı ve şifa amaçlı kullanımı uzun yıllar devam etmiştir. 15. YY'da Türk toplum hayatıyla ilgili bir seyahatname kaleme alan Fransız tabiat bilimcisi ve seyyah Pierre Belon (1517-1564), Limni Toprağına ilişkin oldukça geniş görsellerle açıklamalar yapmıştır. 1878-1920 yılları arasında yaşayan İngiliz arkeolog ve şarkiyatçı Frederick William Hasluck, 1910'da "Terra Lemnia" kitabından sonra yazdığı ancak ömrü vefa etmediği için karısı Margaret M. Hasluck tarafından yayınlanan, "Christianity and Islam under the Sultans" (Türk Sultanlarının Yönetimi Altında Hıristiyanlık ve İslamiyet) kitabında, Terra Lemnia adlı bölümde Limni'nin şifa veren mühürlü toprak tabletlerine oldukça geniş yer vermiştir. Dönemin Osmanlı yazarları ve âlimleri de mühürlü tabletlere ilgi göstermiştir. Naima Tarihi'nde, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinde, İbn-i Şerif'in Yadigâr'ında Limni Adası'nın şifalı toprakları, dönemin bilgileriyle geniş biçimde açıklanmıştır.

Tarihsel süreçte öne çıkan bilim insanlarının yanı sıra çok sayıda araştırmacı ve gezgin konuya ilişkin tıbbi ve kültürel açıdan farklı yaklaşımlarla görüş belirtmişlerdir. Çoğu araştırmacının Limni Toprağını şifa özellikleri nedeniyle öne çıkarması, hap haline getirilip mühürlenen şifa amaçlı bu ürünü son derece kıymetlendirmiştir. Bu nedenle ürün özel yasalarla korunmuş ve ticari bedeli oldukça yükselmiştir. Dolayısıyla bu da sahtelerinin üretilmesine ve alternatif toprak alanlarının aranmasına neden olmuştur.

Tıyn-ı Mahtum, günümüzde çağdaş araştırmacıların özenle çalıştığı bir araştırma konusudur. Sosyal bilimlerde, jeoloji, farmakoloji ve tıp alanında batılı araştırmacılar, özellikle 19. yüzyıldan sonra konunun kültürel anlatımının yanında, dönemin teknolojik imkânlarını kullanarak teknik analizleri de araştırmalarına dâhil etmiştir. Bu şekilde geçmişin önemli bilim insanları da sentezlenerek, en azından postulat şeklinde de olsa yeni önermeler ortaya atılmıştır. Tıyn-ı Mahtum'un sağlık üzerindeki etkileri, günümüzde de daha modern ve çağdaş mineralojik ve kimyasal analizlerle araştırılıp tartışılmaktadır.

Res. 1-2: Limni Adası coğrafi harita.

Limni Adası

Ege Denizi'nin kuzeyinde yer alan Limni Adası, 476 km^2 genişliğinde olup kıyı uzunluğu 259 kilometre olan, bugün Lemnos/Limnos adıyla anılan ada, Türk kaynaklarında İlimli, Limoz, Limnoz, Ortaçağ İtalyan kaynaklarında ise Stalimene şeklinde geçer (Res. 1-2). Limni'nin yerleşim tarihi, yapılan arkeolojik kazılara göre MÖ 5000 öncesine iner (Emecan 2003). Limni'de yapılan kazılarda üst üste kurulmuş dört ayrı yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır. En üstte Tunç Çağı, onun altında Kalkolitik Çağ yerleşimleri, en altta da Ege'de bugüne kadar bulunmuş en gelişkin Neolitik Çağ kalıntıları bulunmaktadır. Adanın batı ve kuzeyini lavlar işgal etmektedir. Doğudaki kıyı kuşağının alüvyonları bir yana geri kalan kısmı III. Zaman kalkerleriyle örtülüdür (Sannav 2004: 2).

Milâttan önce VI. yüzyılda Persler'in hâkimiyeti altına giren ada, MÖ 477'de Delos birliğine katıldı. Bir ara Spartalılar'ın eline geçtiyse de bu hâkimiyet uzun sürmedi. 197'de Roma himayesini benimseyip bağımsızlığını korudu. MS VI. yüzyılda Doğu Roma'ya bağlı bir piskoposluk haline geldi. 1082'den itibaren buraya İtalyan tüccarları yerleşmeye başladı. Bu arada Limni Adası, 10. ve 11. yüzyıllarda Girit'teki Arap ve Anadolu kıyılarındaki Türk denizcilerinin akınlarına maruz kaldı. 1453'te İstanbul'un fethinin hemen ardından Limni Osmanlı idaresi altına girdi. Osmanlı-Venedik savaşları sırasında ada Venedikliler tarafından ele geçirildi. 1468, 1470, 1477 ve 1478'deki Osmanlı hücumları etkili oldu. Osmanlı-Venedik antlaşmasında adanın Osmanlılara aidiyeti kabul edildiğinde burası Osmanlı idaresi altında bulunuyordu. Osmanlı idaresi altına girdikten sonra Limni, Gelibolu sancağına bağlı bir kaza oldu (Emecan 2003). Limni'nin Türk hâkimiyetinde kaldığı sürece Limni'de yaşayan Hristiyan Rumlar ile Türkler arasında tam bir hoşgörü ve huzur ortamı mevcut olmuştur. (Sannav 2004: iii) Bu ortamı yaratan, Osmanlı'nın ada halkını, özellikle gayri müslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma (istimâlet) politikalarıdır. Savaştan ve yüksek vergilerden bıkmış yerli Ortodoks Hıristiyan halkın desteği kazanılıp muhafaza edilmiştir. Bu anlayışın her çeşidi, Osmanlı idaresinin ilk nesillerinde Limnos'ta görülmektedir (Lowry 2002: xi). Limnos'taki durumun böyle olduğu Belon'un 1546 tarihli eserindeki bir bölümden açıkça anlaşılmaktadır. Belon, Limnos'un sakinlerini tarif ederken şöyle yazmıştır: "*Türklerin gelmesinden ötürü ne dillerini ne de dinlerini değiştirmişlerdir*". Belon, sadece ziyareti esnasında Limnos'taki statükoyu değil, Balkanların genelinde benzer olan durumu da tarif etmektedir (Belon 1553; Lowry 2002: 26). Müslüman ve Hristiyan Limni halkının bu birlikte yaşama kültürünü, adanın şifa veren mühürlü topraklarını çıkarıp işlerken Tıyn-ı Mahtum ritüellerinde de görebilmekteyiz.

Antik Çağ'da Limni Toprağı (*Lemnian Sphragis*)

Limni Adası, eski çağlardan itibaren iyileştirici özelliği bulunduğuna inanılan bir özel toprağıyla şöhret bulmuştu. Ada ile bu toprak öylesine özdeşleşmişti ki muasır kaynaklarda tesadüf edilen Limni'ye dair her anlatıda toprağa ilişkin bilgilerle de karşılaşılmaktadır (Demircan 2013: 282). Limni Adası'nın şifalı toprağının fark edilip işlenmesi ve ritüelleri, genellikle milattan sonraya atfedilmesine karşın, milattan önceleri de aynı amaçlarla kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. MÖ 500 yıllarında Ege Denizi'ndeki Limni (Lemnos) Adası'nda mide ekşimesi, sindirim yavaşlığı gibi gastrointestinal sorunlarda kullanılmak üzere üretilmiş olan kil tabletler (Terra sigillata) farmakoloji tarihinin ticari bir değere sahip ilk ilaç markası olarak kabul edilmektedir (Finkelman 2006: 338; Demir 2009: 64).

Toprağın kazılmasıyla ilgili törenleri ilk kez Galenos'tan duyuyoruz ve onun bilgileri, özellikle bu amaçla gittiği Limni'deki kendi araştırmalarına dayanmaktadır. Adada bu kullanım-

ların çok eski olduğu söyleniyordu. Toprak yerel olarak ülserler için (Galenos tarafından başarıyla kullanılmıştır), yaralar için ve kusturucu olarak zehirlenmeler, zehirli ısırıklar için kullanılmıştır. Dâhili kullanımda şarapla içilir, harici kullanımda sirke ile uygulanırdı (Hasluck 1910: 221). Eski tıp uygulamalarında, Levant'ın çeşitli yerlerinde bulunan ve Pliny ve diğer yazarlar tarafından ayrıntılı olarak anlatılan çeşitli doğal toprak türleri, iyileştirici özelliklere sahipti ve çoğunlukla yaraların ve iç kanamaların tedavisinde büzücü (kan durdurucu) ve kurutucu olarak kullanılıyordu. Pliny, Levant'tan sonra seyahat listesine, Sakız Adası, Kimolos, Eretria, Limni, Melos, Samos ve Sinope'yi alıp bu adaların topraklarını araştırmıştır. Ancak hiçbiri, ilk etapta zehirlere (özellikle zehirli sürüngenlerin ısırıklarına) karşı mucizevi gücü olduğu iddiasıyla Limni Toprağı (Lemnian Sphragis) kadar değer görmedi. Limni Toprağı hakkında en eski otorite olan Pliny, bunun eski insanlar arasında oldukça saygın olduğunu söylüyor, ancak kullanımının ne kadar eskiye dayandığını tespit etme imkânı yoktur (Hasluck 1910: 220).

Limni Toprağının kullanım tarihini, Homeros'un İlyada'sına dayanarak daha öncelere götürmek mümkündür. Limni Toprağının iyileştirici özelliklerine ilişkin en eski referans, Truva savaşı ve onun ana katılımcılarıyla ilgili şiirlerde bulunabilir; özellikle de Sofokles'in oyununun figürlerinden olan Philoctetes Truva savaşına giderken, zehirli bir yılan tarafından ısırıldıktan sonra Limni toprağı ile iyileştirildiği iddia edilmektedir (Jebb 1904). Diğer yandan Selanikli Eustathius, 12. yüzyıla ait "ad Commentarii ad Homerii Iliadem" adlı eserinde (Tourptsoglou-Stephanidou 1986: 84), metal ustası tanrısı Hephaistos'un rahiplerinin, yılanlar tarafından ısırılanları iyileştirdiklerini belirtiyor.

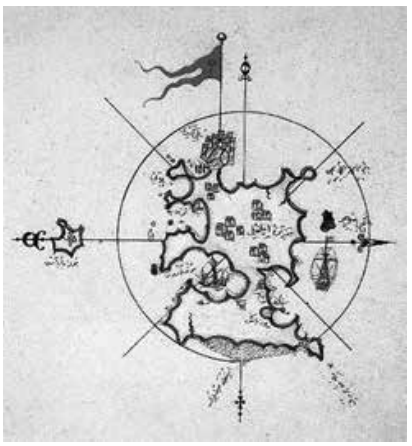
Limni Toprağının gerçek bir ilaç olduğu iddiası, Galen'in (Galenos) MS 167'de Hephaestias şehrine yaptığı ziyarete ilişkin raporuyla güçleniyor (Pliny, XIII, 247-248; Brock 1929: 194). Hem Dioscorides hem de Galen, Limni Toprağının dizanteriye karşı etkili bir ilaç olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Pliny, Limni Toprağını yutulan zehire ve yılan ısırıklarına karşı bir panzehir olarak tanımlar (Pliny, Natural History XXIX, 33 ve XXXV, 14). Aynı zamanda dizanteri tedavisinde de kullanıldığına değinir ve ayrıca tıpta ağrıyı ve iltihabı hafifletmek için göz çevresinde merhem olarak kullanıldığını söyler (Pliny, Natural History XXVIII, 24; XXIX, 33, 104 ve XXXV, 14). Şarapla birlikte içildiğinde zehirlere karşı benzersiz bir etkisi vardı ve zehir yutulduğunda kusturucu görevi görüyordu. Ayrıca zehirli sürüngenlerin ısırıklarına ve dizanteriye karşı da etkiliydi. Bu da onun başlıca kullanımının bir panzehir olarak değerlendirildiğini göstermekteydi (Hasluck 1910: 221). Hem Dioscorides hem de Galen, Limni Toprağının aynı zamanda dizanteriye karşı da etkili bir ilaç olduğunu ortaya koymuştur (Photos-Jones vd. 2008). Toprağın çıkarılması sırasında hassasiyetle icra edilen ritüelin bir diğer parçası ise kaynağın başında keçi kurban edilmesiydi. Habsburg elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq tıyn-ı mahtûmun bir diğer adının "keçi mührü" olduğunu söylemiştir. Çünkü çıkarılırken içine keçi kanı katıldığını ifade etmektedir (Busbecq 1939; Demircan 2012: 286). Dioskorides, toprağın Limni'de tünel benzeri bir açıklıkta bulunduğunu, keçi kanı karışımıyla hazırlandığını ve daha sonra tabletler haline getirilip üzerine keçi figürü (o dönemde popüler adı keçi mührüdür) basıldığını anlatmıştı (Hasluck 1910: 221).

İbn Sina (980-1037), Müslüman hekim ve farmakoterapi uzmanı İbn el-Baitar da (1197-1248) eserlerinde Limni ve Sisam'dan gelen kilden bahsetmiştir (Spalek ve Spielvogel 2019: 15057). Antik Çağ'da farkındalığı daha belirgin hale gelse de Limni Toprağının asıl ünü Osmanlı Dönemi'nde pekişmiştir. Osmanlı Dönemi, Tıyn-ı Mahtum'un ününün en üst düzeye eriştiği dönemdir. Hem Belon hem de Busbecq, muhtemelen toprağa olan ilgilerini ve bilgilerini, kendi tarihlerinde Avrupa eczacılığındaki itibarından çok, o zamanlar Konstantinopolis sarayında geçerli olan, yabancı büyükelçilere ve diğer kaliteli kişilere resmi hediye olarak toprak tabletleri sunma geleneğine borçluydular (Hasluck 1910: 225). Bu dönemde batılı seyyah ve bilginlerle birlikte Osmanlı âlimleri konuya yakından ilgi duymuşlar, yazdıkları eserlerde doğrudan ya da dolaylı olarak Tıyn-ı Mahtum'a geniş yer vermişlerdir.

Osmanlı'da Tıyn-ı Mahtum

Tin-i Mahtumun şifalı güçlerine ve çıkarılma şekline dair ilk tasvir, 1521'de Piri Reis'in yazdığı Akdeniz seyir rehberi (Res. 3) Kitab-ı Bahriye'nin ilk sürümünde bulunmaktadır (Lowry 2002: 126). Osmanlıların Limni Toprağına olan ilgisi, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyye'sinin 1521 sürümünde kaydedilen efsaneyle daha da arttı (Raby 1995: 335). İyi cins tıyn-ı mahtûmu elde edebilmek için önce toprağı usulüne uygun bir biçimde ayrıştırmak gerekiyordu. Bu konuda Pîrî Reis'in tafsilatlı bir tasvir yaptığı görülmektedir. Buna göre çıkarılan kırmızımsı

toprağın sekiz adımda kullanılabilir tıyn-ı mahtûm hapları hâline getirildiği anlaşılmaktadır. İlk adımda usta Türk denizcisinin ifadesiyle kaplara konan toprak su ile ayran gibi karıştırılır, ikinci adımda bir süre bekletilerek balçığın dibe çökmesi sağlanır, ardından balçığın üzerinde kalan su bir başka kaba alınır ve bu defa çamurun dibe çökmesi beklenir. Daha sonra dipte kalan çamur torbalara konularak "yoğurt misali" süzdürülür, elde edilen çamur hap şekline sokulur ve son olarak kurutulurdu (Demircan 2012: 286).

Res. 3: Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyye* adlı eserinde Limni Adası'nın haritası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2612, vr. 52~).

H.W. Lowry tarafından yakın zamanda yayımlanan birçok metin bize *Lemnia Sphragis* kullanımının Hıristiyanlık döneminde aynen devam ettiğini düşünmemize imkân vermiştir. Osmanlı kartografı Piri Reis, 1521'de yazılmış *Kitab-ı Bahriye*'nin bir versiyonunda bu kutsanmış (*mübarek*) toprağın keşfini Lemnos'a yerleşen ve İsa'dan ayrıldığı için çok mutsuz olan İsa'nın bir yoldaşına borçlu olduğumuzu bildirir (Pralong 2016: 247). Piri Reis, kitabında adayı ve Tıyn-ı Mahtum ritüelini İsevi mitolojisini de katarak anlatır.

> *Bu ada [İlimli] alçak ve kare şeklinde bir adadır. Adanın daire çevresi 120 mildir. Bizans ve Yunan tarih eserlerinde bu adayla ilgili şunlar söyleniyor: Hz. İsa zamanında Ferestin isimli bir adam, Tanrı'nın yardımıyla adayı evi haline getirmiştir. Efendisi İsa'dan ayrıldığı için gece gündüz ağlıyordu. Ağustos'un yedisinde, efendisi İsa'dan ayrılığın acısına daha fazla dayanamadı. Adada dolaşırken belli bir noktaya geldi, o kadar çok ağlıyordu ki bu noktayı sonu gelmeyen gözyaşlarıyla yıkadı. Gözyaşlarının düştüğü yerde (Kudretli Tanrı'nın inayetiyle) mühürlü toprak ortaya çıktı. Her sene o gün geldiğinde, ada nüfusunun hepsi şafaktan önce buraya giderler. Gün boyunca damarı bulmak için toprağı kazarlar ve buldukları kızıl toprağı çıkarırlar. Suyla karıştırıp bir tür çorba haline getirirler. Ayran kıvamına geldikten sonra bir süre için belli bir yere bırakırlar. Çamur dibe çökünce geriye kalan sulu kısım alınır ve başka bir leğene koyulur. Sonra su dökülüp geriye kalan çuvallara koyulur ve yoğurt gibi damlaması için bırakılır. Bundan haplar yapıp kuruması için gölgede bırakırlar. Devlet için ayırırlar. Bu süreçten geriye kalanları yerli halk kullanır [Haplar damgalanıp İmparatorluğa gönderilir. Çamur, ateşi düşürüp birçok hastalığı düzeltir. Mübarektir]* (Piri Reis 1926: Cilt I: s. 8-9 ve Cilt II: s. 12-13; Lowry 2002: 126).

Mustafa Naîmâ Efendi ise toprağın tasnifini tıyn-ı mahtûmun çıkarılma süreciyle birlikte ele almaktadır. Tarihçiye göre ilk çıkan toprağın rengi kırmızımsıdır, yumuşak yağlı şekildedir ve topraktan daha güzel, hoş kokuludur. Ardından çıkanın rengi hafifçe safran rengine benzer, tarihçinin ifadesiyle lezzetinde ise hiddet vardır. Bundan sonra çıkarılan ve zamansız alınan çamurun rengi beyaz, lezzeti tuzlu ve kokusu çok az olur (Naîmâ 1280: 201-202). Naîmâ'ya göre bunların hepsi faydalıydı ancak önce çıkanın "hassası" fazlaydı ve çok güzel, has kokuluydu (Demircan 2012: 287). Dönemsel ve çağdaş araştırmacılar, Limni Toprağının çıkarılıp ilaç maksatlı işlenirken üç renk olduğunu söylerler. İbn-i Şerif'in Yâdigâr'ında da kırmızı topraktan elde edilen eczanın daha makbul olduğu ifade edilir.

> *Gelibolu'dan aşaga Bogazhisarı'ndan taşra bir adada olur ol adaya İlimli adası derler Rumca Limnos fâride derler tîn-i mahtûm dimek mühürlenmiş toprak dimekdür ve Limni aşısı dahi dimek olur Arabca magara-i Limniyye dirler ilerü kadîm Rum zamânında keşîşler ol adanın kızıl aşuya benzer topragını alup ve teke [103b] kanıyla yogurup ve değirmice kurslar idüb mühri basarlar imiş tîn-i mahtûm dimek andan kalmışdır.*
>
> *Tîn-i mahtûm ki Rumca limnos-ı fâ'ide derler Türkçe Limnos aşısı dimek olur Limnos Akdeniz içinde bir cezîrenin ismidür tîn-i mahtûm anda olur ve kalkatar kim sarı zâcdır ve hamâme ve eğir ve habb-ı belesân ve hayufârikûn kim saruca çiçeklü otdur kande gerekse biter uvacık yeşilce yaprakları olur sezâb yaprağı şeklinde kokusu çam ağacı kokusu gibidür kuruyucak cemî' eczâsı kızıl olur* (Yâdigâr-I İbn-İ Şerîf, 2017: 494).

Piri Reis'in 1521'deki ziyaretinden sadece yirmi beş sene sonra, Pierre Belon 1546'da Limnos'a gelir ve Palo Kasri ('Lemnos' ya da 'Myrina' dediği) kasabasıyla ilgili değerli bilgiler ekler. Limnos'u ziyaret edenler arasında en bilinen ve en çok alıntı yapılan 16. yüzyıl seyyahı,

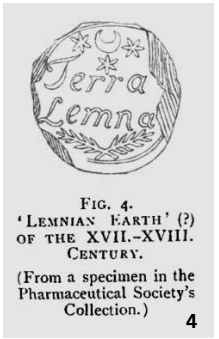

FIG. 4.
'LEMNIAN EARTH' (?)
OF THE XVII.–XVIII.
CENTURY.
(From a specimen in the
Pharmaceutical Society's
Collection.)
4

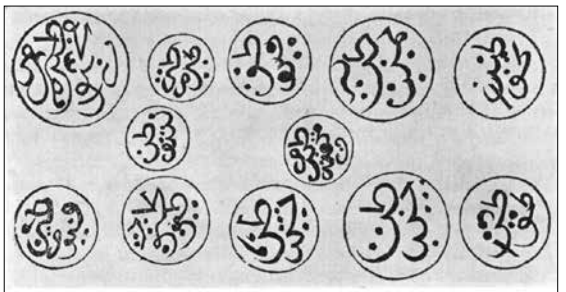

FIG. 1.—SIXTEENTH-CENTURY SEALS.
(From Belon.)
5

Res. 4: *Terra Lemnia* (Limni Toprağı) örneği (Hasluck 1910: 230).

Res. 5: 16. yüzyıl Tıyn-ı Mahtum Mühürleri-Belon'nun çizimleri; (Hasluck 1910: 222).

1546-1547 yıllarında bir süre adada bulunan Fransız seyyah ve doğa bilimci Pierre Belon'dur (Lowry 2002: 127). Orta Çağ'ın sonlarında, özenli bir ritüelin parçası olarak, hammadde yılda bir kez kuzeydoğu Limni'deki bir çukurdan çıkarılıyor ve orijinal ürünün üzerinde Osmanlıca yazılı olduğu tabletler (Res. 4-5) halinde satılıyordu.

Belon'nun eseri ilk olarak 1553'te, sonrasında 16. ve 17. yüzyılda birkaç defa daha basıl mıştır. Bu eserler, sonraki araştırmacı gezginler tarafından sıkça kullanılmıştır. Terra sigillatanın çıktığı yeri görmek amacıyla gittiği adaya dair yaptığı tasvirler, 'mühürlü toprak' ile ilgili şu kısımları içermektedir.

> *Eskilerin ilaçlar için çokça kullandığı ve bugün de önceki kadar kullanılan bir tür toprak vardır. Latinler ona terra Lemnia veya terra sigillata derken, Fransızlar terre scellee (mühürlü toprak) diyor. Bu toprak o kadar özel ki Türkiye'ye giden elçiler ülkelerindeki ileri gelenlere götürmek için yanlarında götürüyorlar. Diğer şeylerin yanında, hastalıklara da iyi gelmektedir. Eczanelerde 'mühürlü toprak' adı altında satılsa da genellikle sahtedir. Tüm dünyada sadece Lemnos adasında bulunmaktadır. Mühürlü toprağın bulunduğu yere gitme iznini, Lemnos adasındaki Subaşının Voyvoda denilen vekilinden aldım. Voyvoda bana izin verdikten sonra dağa doğru yola koyuldum, bana eşlik etmesi için yanıma bir Yeniçeri ve bir miktar mühürlü toprak verdi… Harap haldeki küçük kaleden çıktıktan sonra surlar boyunca yolu solumuza alıp dört ok atımından fazla mesafede olmayan tepeye doğru çıktık. Dağ ve liman arasında, toprağın damardan çıkartıldığı gün olan 6 Ağustos'ta Lemnos papazlarının toplandığı Sotira isimli küçük bir kilise bulunmaktadır [Res. 6]. Mezkur (yukarıda bahsedilen) kiliseden dağa doğru düz ilerleyince iki patika gördük. Biri sağda ve biri solda, birbiriyle tek ok atımı mesafede olan iki uzak çeşmeye [Res. 7] uzanıyorlar. Sağ taraftaki yazın hiç kurumuyor ama sol taraftaki sadece damlalar haline gelecek kadar kuruyor ve birkaç saz etrafını sarıyor. At sırtında, 356 yaşlı keçiboynuzu ve çeşmeyi gölgeleyen salkımsöğüt dışında hiç ağaç olmayan sağdaki patikayı takip ettik. Burada mühürlenecek toprağın alındığı yere çıkmak için taştan merdivenler var. Toprağın üzerinden diğer nemli kısma doğru gidilince, sol tarafta biraz yukarıda 6 Ağustos'ta toprağın çıkarıldığı yer gözüküyor. Toprak açık bir damardan çıkarıldığı için toprakla kaplı eğri açık bir kısım dışında hiçbir şey görülmüyor. Yabancı birine yer gösterilmezse girişi bulamaz. Toprakla kaplı olduğu için benim açmam imkânsızdı. Bunun nedeni senede sadece bir gün büyük hazırlıklarla ve merasimlerle burayı açma gelenekleridir.* (Belon 1553: Varak 29r.).

Res. 6: Tin-i Mahtum'un bulunduğu tepe ve Sotira Kilisesi (Lowry 2002: 127).

Belon, toprağın yılda bir defa ritüelle yataktan çıkarıldığı gün olan 6 Ağustosta bizzat adada bulunamadığını ancak yeteri kadar bilgi edindiğini şöyle ifade eder; "*Fakat şu anda, adada görüp duyduklarımdan, bahsettiğim ilk iki merasim [Not: Dioscorides ve Galen'in tarif ettikleri] iptal edilmiş ve bir üçüncüsü onların yerini almıştır. Bunu görmedim çünkü 6 Ağustos'ta adada değildim. Fakat ada-*

daki 600 adamın tüm hayatları boyunca şahit oldukları ve teyit ettikleri kutlamalar sayesinde gerçeği anlatabilirim" (Belon 1553; Lowry 2002: 128).

Res. 7: Sotira Kilisesi'nin yakınında olan çeşme: Tin-i Mahtum'un temizlendiği yer (Lowry 2002: 130).

> *Adanın önde gelen şahsiyetleri, hem Türkler hem de Rum papazlar ve keşişler, Sotira isimli bu küçük kiliseye gidip dualarla birlikte Ortodoks usulü bir ayin yapıyorlar. Sonra hep birlikte, Türkler de dâhil, kiliseden iki ok atımı uzaklıktaki tepeye çıkıp damar ortaya çıkana kadar elli altmış kişi toprağı kazıyorlar. Toprağa ulaştıklarında rahipler orada olan Türklere, Subaşı veya Voyvodaya verdikleri hayvan kıllarından yapılan torbaları dolduruyorlar. O defalık ihtiyaçları olan kadarını aldıktan hemen sonra kazı yapılan yer orada bulunan işçiler tarafından tekrar kapatılıyor. Ardından Subaşı bunun çoğunu Constantinople'daki Büyük Türk'e yolluyor. Geri kalanını tüccarlara satıyor. Başka hiç kimsenin elinde bulunmaması için ada sakinlerine sert davranıyorlar, o kadar ki toprağın damarına ulaşmak için biri yirmi adam çalıştırırsa fark edilmemesi imkânsız. Toprak damardan çıkarılırken yardım edenlere kendi kullanımları için bir parça alma izni veriliyor, fakat korkudan bunları satamıyorlar. Türkler, Rumlar ve diğer birçok milletten daha vicdanlı oldukları için kendileri orada bulunmalarına rağmen Ortodoks Hıristiyanların dualarını yapmalarına izin veriyorlar ve Rumlara yardımcı oluyorlar* (Belon 1546; Lowry 2002: 136).

Lubenau ise bu durumu Osmanlıların hükmettikleri farklı milletler ve kültürlerin önceden var olan geleneklerine duyduğu saygıya bağlamaktadır (Lubenau 1930: 156-164).

Bu bölümden anlaşılacağı üzere, Pierre Belon adayı ziyaret ettiği 1546 yılında tin-i mahtum çıkarılırken yapılan merasimleri uzun uzadıya aktarmıştır. Burada da, sağladığı ayrıntılar II. Mehmed'in tekrar getirdiği usulün esasında (Hıristiyan-Müslüman uygulamalarıyla beraber) Bergama'lı hekim ve filozof Galen'in (ölümü takriben MS 210) 1300 sene önce tarif ettiğiyle aynı olduğunu göstermektedir. Galen'in Limni Toprağının çıkarılma merasimiyle ilgili anlattıkları, adaya yaptığı bir ziyaretteki (takriben MS 166) gözlemlerine dayanmaktadır. Artemis Rahibesi'nin Hephaestias şehrinden çıkıp kazılacak yere tohum serptiğini ve diğer merasimleri nasıl gerçekleştirdiğini tarif ettikten sonra şehre bir araba dolusu toprakla döndüğünü anlatmaktadır. Ardından toprak temizlenip üzerine Tanrıça Artemis'in mührü basılır. Galen, toprağın kalite olarak üç sınıfa ayrıldığını anlatıyor, birinci kalite olan sadece rahibe tarafından kullanılmakta ve içildiğinde şarabın içine konulmaktadır (Hasluck 1929: 673; Lowry 2002: 129). Belon'un 1546'daki ziyareti esnasında çıkarma işlemi (Res. 8) hâlâ senenin sadece bir gününde, Transfigürasyon (Hz. İsa'nın görünümünün değişmesi, Metaformoz) yortusunun kutlandığı 6 Ağustos'ta yapılıyordu. Öncesinde yakınındaki Sotira kilisesinde bir ayin düzenleniyordu. Türk Subaşı (veya temsilcisi Voyvoda) adanın ileri gelen Rumlarıyla beraber kilise ayini de dâhil tüm merasimlere katılıyordu.

Hem Hasluck hem de Raby sonraki tarihlerde yazılan daha az güvenilir kaynaklardan şu ayrıntıları eklemişlerdir: Bir kurban kesiliyor ve ardından orada bulunan Türkler tarafından yeniliyor (o gün oruç tutan Rumlar bundan kaçınıyor). Kazı güneş doğunca başlayıp sadece altı saat sürüyor ve sonrasında kazı alanı bir sene dokunulmamak üzere kapatılıyordu. Yılın başka bir gününde toprağın kazılması veya yerlilerin ada dışına kaçırmaya teşebbüs etmesi durumunda idama varan cezalar uygulanmıştır. Merasimlere katılanların düşük kalite olanlardan bir parça almalarına izin veriliyor, ama birinci kalite toprağın hepsi paketlenip mühürlendikten sonra Sultan'ın şahsi kullanımı için İstanbul'a gönderiliyordu (Belon 1553: Varak 23r ve 30v-31v; Hasluck 1929: 675-676; Raby 1995: 315; Lowry 2002: 130). Türkler iki tür toprak arasında net bir ayrım yaptı; ince-i makhtum-i ahmer -yani kırmızı toprak- ve ince-i makhtoum-i ebiez, yani beyaz toprak; ikincisi daha düşük kalitede kabul edilir (Turptsoglou-Stephanidou 1986: 111). Bu nedenle hem Galen hem de Belon'un ifadelerinden rengin malzemenin derecesini, kalitesini ve kullanımını yansıttığı açıktır (Hall ve Jones 2008: 1045).

Limni çömlekçiliği, kaynaklarda açık belirtilmemesine rağmen Türk köylülerinin yaptığı bir zanaattı. Limni'de çıkarılan toprağın bir kısmı da çömlekçi Türk köylülere veriliyordu. Hagiapate veya Aghios Ypatios, yetkililerin bir miktar Limni toprağı alıp çömlek yapmaları için yerel çömlekçilere verme hakkına sahip olduğu bir Türk köyüydü (Jones ve Hall 2014: 230). Hasluck, 1909'da adanın başkentinde ve bölgenin altındaki Türk ailesinden eski "tini-maktouin" yazısını taşıyan kilden kâseler satın aldığını yazmıştır (Hasluck 1910: 230). Eski kaynakların çoğu Limni Toprağı kaplarından genellikle kupa olarak söz eder. Ancak Evliya Çelebi, Limni Toprağını yaz aylarında kaplardan içme zevkini öven şiirlerin yazılı olduğu kupalar ve kâseler (testi benzeri kaplar) dâhil olmak üzere daha geniş bir form yelpazesini anlatmaktadır. Şu ana kadar Evliya Çelebi'nin tarif ettiği tipte yazıtlı kap gün ışığına çıkamamıştır. Ancak hem British Museum'da hem de Londra'daki Victoria & Albert Müzesi'nde kulpunun alt kısmına tin-i mahtum yazısı basılmış çok sayıda sırsız kupa bulunmaktadır (Raby 1995: 332).

Antik Dönemde şifa amaçlı kullanımı daha belirginleşen ve özellikle 15. yüzyılda, İstanbul'un fethinden sonra tıp bilginlerinin seyyahların anlatımlarıyla, kitaplarıyla ünü batıya yayılan Limni Toprağı, ticari değeri yüksek, sadece çok özel kişilere hediye edilen bir ürün olmuştu. Tıyn-ı Mahtum'un bu şöhreti ve yüksek bedellerle elde edilebilmesi, dolayısıyla batıda 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılda, Malta ve orta Avrupa'da Silezya gibi farklı coğrafyalarda alternatifinin aranmasına neden oldu.

Limni Toprağına rakip toprakların çoğalması, doğal olarak Limni'deki ticareti kısıtlıyordu. 18. yüzyılın ortalarında gezgin Pococke, bunun artık Avrupa'ya taşınmadığını, yalnızca Levant'ta kullanıldığını (ve burada bile Malta çeşidinin ihracatı nedeniyle tehdit altında olduğunu) söylerken, eczacı Pomet de, mühürlü toprakların sayısının artmasını kafa karıştırıcı bulmuştu. Batı sonunda saf şüphecilik aşamasına ulaştı. Bu şüphecilik batı etkisinin yayılmasıyla birlikte Limni'ye kadar ulaşmıştır. 1860'lı yıllarda Conze hâlâ bir eczacıdan mühürlü toprak tabletleri satın alabiliyordu ve 1876'da Pantelides bunun Konstantinopolis Türkleri arasında hala itibarlı olduğunu yazmıştı. Adaya gelen araştırmacılardan Tozer, batıl inancın

Res. 8: Lemnian Toprağı'nın Kazılması (Thevet 1556; Hasluck 1910: 224).

sona erdiğini, festivalin neredeyse terk edildiğini ve alanın büyük ölçüde kaybolmaya yüz tuttuğunu ifade etmiştir (Tozer 1890; Hasluck 1910: 227).

Geçtiğimiz on yılda, Kuzeydoğu Ege'deki Limni adasından çıkarılan şifalı bir kil olan Limni Toprağının çalışmalarına yeniden ilgi duyuldu (Jones vd. 2017: 141). Son yıllarda mineralojik ve kimyasal özelliklerinden dolayı tüm dünyada medikal killere ilginin arttığı bir gerçektir. Bu ilgiye koşut olarak batılı bilim insanları, çağdaş imkânları da gözeterek Limni Toprağını yeniden keşfetme gayreti içine girdiler.

Günümüzde Tıyn-ı Mahtum / *Terra Lemnia*

Antik çağlardan itibaren gezginlerin, hekimlerin ve doğa bilimcilerin Limni'nin şifalı toprakları hakkında ortaya koydukları birçok eser, Tıyn-ı Mahtum'un Osmanlı coğrafyasından batıya ve doğuya uzanan, geniş alana yayılan önemli bir kültür olayı olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak asıl kökeninin tababet olması nedeniyle pozitif sonuçlara tam olarak ulaşılamamıştır. Discorides'ten, Pliny'den, Galen'den ve sonrasında da devam eden, Osmanlı Dönemi'nde zirve yapan Limni Toprağı'nın tedavi edici özelliklerine dair iddialar neydi o zaman? Toprak ve kil bileşenlerinin son yıllarda anti bakteriyel özelliklerinden hareketle modern çalışmalarla Lemnian Earth (Limni Toprağı) yeniden araştırılmaktadır. Glasgow Üniversitesi'nden Hall, A.J. ve Effie Photos-Jones'un arkadaşlarıyla birlikte yaptıkları toprak analizleri ve yayınlar, Limni Toprağına yeniden bir bakış açısı oluşturmuştur.

Toprağın adadaki yeri ve çıkarma sürecine ilişkin, Pierre Belon'nun 16. yüzyılda yaptığı araştırmaları (Belon 1588) esas alan Jones ve Hall, adadaki araştırmalarında aldıkları numuneler üzerinde yaptıkları kimyasal ve mineralojik analizler üzerinden, önceki analizleri de dikkate alarak pozitif sonuçlar elde etmeye çalışmışlardır. Araştırmacılar, Kostinas yakınındaki kaynağın aynı zamanda Galen dönemindeki çıkarma alanı olduğu ve muhtemelen Limni Toprağı' nın elde edilebileceği tek alan (Res. 9) olduğu sonucuna vardılar. Sealy (1919) tarafından ve Photos-Jones ve arkadaşlarının saha çalışmalarında (Photos-Jones vd. 2000) yeri değiştirilen bu çıkarma alanı, Kotsinas'ın yakınında, Phthelidia (Sealy 1919) adı verilen bir kaynağın (Res. 10) yakınındadır. Buranın Galen'in zamanındaki çıkarma alanı olduğu ve muhtemelen Limni Toprağının elde edilebileceği tek alan olduğu sonucuna varıldı. Burası aynı zamanda konum olarak, Lowry'nin (Bkz. Res. 6) tespit ettiği yer ile aynı idi.

Thompson'un (1914) analizinde, toprağın silisli mineral yapısı belirtilmiş olmakla beraber diğer birçok antik tedavide olduğu gibi erdemlerinin esas olarak kökenini çevreleyen gizemden ve toprak kaynağına bağlı batıl inançlardan kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Thompson 1914: 444). Limni Toprağı'nın 19. yüzyılda gerçekleştirilen analizleri, onun silisli mineral materyalden oluştuğunu gösterdi (Tourptsoglou-Stephanidou 1986: 506).

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Limni Toprağı'nın etkisine olan inanç bu nedenle azaldı; temel varsayımlar, öncelikle insanların işe yaradığına inandıkları için işe yaradığı ve ikinci olarak da bilimsel (kimyasal) testlere dayanamadığıydı. Ancak Jones, Hall ve arkadaşları araştırmalarını yaparken, Limni Toprağı'nın etkililiği konusuna onun bir ilaç olarak işe yaradığı varsayımıyla yaklaştılar. Bunun nedeni sadece insanların işe yaradığına inanması değildi, aynı zamanda onun işe yarayan aktif bir maddeye sahip olmasıydı. Daha önceki analizler incelendiğinde Limni Toprağı'nın kil bazlı bir malzeme olduğu açıktır. Onlar (Jones ve Hall vd.), günümüz modern kimyasal analizlerinin, 19. yüzyıl tekniklerinin tespit düzeyinin ötesinde kalan bileşenleri tespit etmesi mümkündür düşüncesiyle hareket ettiler. Ancak sorun oluşturan noktalar vardı. Bu sorunu meydana getiren faktörlerden biri, orijinal Limni Toprağı'nın gerçek örneklerine ulaşılıp ulaşılamayacağıydı. Müzelerdeki mühürlü toprak örneklerinin sahte olup olmadıklarından emin olamadılar. Çünkü Belon 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar hem Doğu hem de Batı Avrupa pazarlarında çok sayıda sahte ürün bulunduğunu öne sürmüştü. Ayrıca, toprağın kaynağının jeolojik kapsamda olası yüzeylenmeden ne ölçüde etkilendiği bilinmemekteydi. Tüm bunlara karşın, bugüne kadar yapılmış tüm araştırma belgeleri incelenmiş, adada kaynak olarak belirlenen alandan alınan numunelerle birlikte, Basel Üniversitesi Eczacılık Tarihi Müzesi'ndeki üç farklı renkte (kırmızı, beyaz ve gri) Tıyn-ı Mahtum tabletlerinin (Res. 11), amaca uygun tüm analizleri yapılmıştır. Devam eden çalışmalarda yapılan analizler, istenilen (beklenilen) sonuçları tam olarak vermese de, sağlığa olumlu etki edebilecek bazı yaklaşımlara ulaşıldığı öne sürülmektedir.

Projelendirilen bu çalışmayı yapan araştırmacılar, *"Lemnian sphragis gibi tarihsel bir ilacın sadece ritüel özellikleri ile değil, içindeki aktif bir madde aracılığıyla özel hale getirilmiş*

Res. 9: Phthelidia kaynağındaki kayalıklar: kuzeybatıya bakan bir görünüm. Kaynak, uzun su oluğunun solunda yer almaktadır. Volkanik kaya yüzeyi yer yer kırmızımsıdır (Hall ve Photos-Jones 2008: 1036/Fotoğraf: Hall ve Jones).

olabileceğini ileri sürmek için yeterli zemin mevcuttur" (Jones, vd., 2017:152) düşüncesiyle araştırmalarını sürdürmektedirler.

Sonuç ve Değerlendirme

Tıyn-ı Mahtum, Antik Devirlerin Osmanlıya taşıdığı, oradan da günümüze kadar ulaşan şöhretiyle bilinirliğini sürdüren, her şeyden önce önemli bir kültür olayıdır. Ününü yoğunlaştırdığı dönem ise İstanbul'un fethini takiben Osmanlı Dönemi'dir. İlaç olarak üretilen genellikle batıda "Terra Sigillata" olarak bilinen, Tıyn-ı Mahtum ya da Terra Lemnia isimleriyle bölgesel olarak adlandırılan Limni Toprağı, Osmanlı Dönemi'ndeki öne çıkışıyla, batı yazınında genel olarak Tıyn-ı Mahtum ismiyle ünlenmiştir. Bu tanınırlığın belki de en önemli nedeni, tababet alanında birçok hastalığa karşı tedavi edici olduğu öne sürülen özellikleridir. Osmanlı tıbbının da referansı olan Galen (Galeneus) ve sonrasındaki gezgin ve doğa bilimcilerin araştırmaları, yayınlanan kitapları da kuşkusuz Tıyn-ı Mahtum'a (Mühürlü Limni Toprağı) değer kazandırmıştır.

Yılda bir kez 6 Ağustosta, toprağın elde edilmesi sürecindeki yüz yıllar boyu fazla değişime uğramadan devam eden yöntemlerin ve tinsel ritüelin de kültürel alanda önemli bir yeri

Res. 10: Limni Adası Basitleştirilmiş Jeoloji Haritası, Kostinas'ın güney doğusunda toprağın çıkarıldığı yer (Hall ve Photos-Jones 2008).

olmuştur. Toprağın elde ediliş törenleri bize aynı zamanda döneminin Osmanlı yönetimindeki gayri müslimlere karşı uyguladığı istimâlet (hoşgörü) politikası hakkında da bilgi vermektedir. Dönemin batılı yazarlarının bize aktardığı bilgiler, sadece Limni'de değil Balkanlarda da bu yönetim anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Limni ve Mühürlü Toprak ile ilgili yayınlarda ada toprağının niteliklerinden dolayı, adanın diğer önemli bir özelliği olduğu düşünülen çömlekçilik konusuna ve pişmiş toprak üzerindeki mühürlere çok az değinilmiştir. Kaynaktan çıkarılan toprağın bir kısmı o dönemde Türk köyü olarak bilinen yerleşimde yaşayan çömlekçi köylülere verilmektedir. Toprağın çözülebilir kullanımının yanı sıra pişmiş toprak kaplarla mühürlenip kullanımı da farklı kültürel bir olgudur.

Res. 11: Basel Üniversitesi Eczacılık Tarihi Müzesinden alınan üç farklı renkte (soldan sağa; kırmızı, gri ve beyaz) Tıyn-ı Mahtum (Lemnian sphragis) numuneleri (Photos-Jones vd. 2017).

Tarihsel süreçte ve günümüzde birçok araştırmacının ağırlıklı olarak kültürel boyutta ele aldığı mühürlü topraklar üzerinde, sağlık alanında gerçek bir yarar sağlayıp sağlamadığının ortaya bilimsel olarak konulması amacıyla, analize dayalı çalışmalara ilk olarak 19. yüzyılda başlanmıştır. Günümüzde ise söz konusu olan bu toprakların modern ve çağdaş analiz yöntemlerine dayalı multidisipliner çalışmalarına devam edilmektedir

Limni Toprağı'nın sağlığa olası olumlu katkıları, aksiyom tarzı önermelerle desteklenmekle birlikte henüz net pozitif sonuçlara ulaşılamamıştır. Limni'nin şifalı ve mühürlü toprağı Tıyn-ı Mahtum, farmakolojik özellikleri ile beraber bize aynı zamanda var olduğu dönemlerin tıp tarihi ile genel tarihi öyküsünü de anlatır.

NOT

[1] Farklı yazımlarla isimlendirilen, Limni Adası topraklarından üretilen, şifa verdiği öne sürülen droglar için kullanılan "Tıyn-ı Mahtum" ismi, son dönem araştırmacı ve yazarların literatürde yer verdiği ismiyle kullanılmıştır. Diğer adlandırmalar ve betimlemeler, alıntı yapılan yazarların kullandığı biçimde değişiklik yapılmadan kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Belon du Mans, P. 1588. *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvees en Grece, etc.*, Hierosme de Marnes, Paris.

Belon, P. 1553. Pierre Belon: *Voyage au Levant* (1553): *les observations de Pierre Belon du Mans*. Yayına hazırlayan: A. Merle. Paris, 2001.

Brock, A. J. 1929. *Greek medicine, being extracts illustrative of medical writers from Hippocrates to Galen*. Dent and Sons, London.

Busbecq, 1939. *Türk Mektupları*. Çev. H. C. Yalçın, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Demir, B. M. 2009. "Terapötik Jeoloji (Jeolojik malzeme, süreç ve mekânların insan sağlığında tedavi edici etkisi)", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi* 33/1: 64.

Demircan, Y. 2012. "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı", *Acta Turcica* 1: 281-295.

Photos-Jones, E. vd. 2017. "Archaeological medicinal earths as antibacterial agents: the case of the Basel Lemnian sphragides Geological Society", *Geology and Medicine* 452: 141-153.

Emecen, F. 2003. "Limni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII.

Finkelman, R. B. 2006. "Health Benefits of Geologic Materials and Geologic Processes, Int. J. Environ", *Res. Public Health* 3/4: 338-342.

Hall, A. J. ve E. Photos-Jones 2008. "Accessing past beliefs and practices: The case of Lemnian earth", *Archaeometry* 50/6: 1034-1049.

Hasluck, F. W. 1910. "Terra Lemnia", *The Annual of the British School at Athens* 16: 220-231.

Hasluck, F. W. 1929. *Christianity and Islam under the Sultans*. 2 Cilt. Oxford.

Jebb, R. C. 1904. *The tragedies of Sophocles, translated into English prose*. Cambridge University Press, Cambridge: http://oll.libertyfund.org/Home3/HTML.php?recordID=0682 (last accessed May 2007).

Jones, E. ve A. J. Hall 2014. "Lemnian Earth, Alum and Astringency: a Field-based Approach", D. Michaelides (yay.) *Medicine and Healing in the Ancient Mediterranean*:183-189. Oxbow Books.

Lowry, H. W. 2002. *On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri Limnos (Limni) Adasında Yaşam*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Lubenau, R. 1930. *Reinhold Lubenau: Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*. 2. Kitap. Yayına hazırlayan: W. Sahn. Königsberg.

Na'îmâ, 1280. *Tarih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hülasat ü Ahbarü'l-Hafıkiyn*, İstanbul 1280, Matbaa- Âmre.

Piri Re'îs, Bahrije (1926-27). *Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer wom jahre* 1521, (hzl. Paul Kahle), C. I, Berlin - Leipzig 1926-1927.

Pliny, *Natural History*, Translated: John Bostock & H. T. Riley, London 1855.

Pralong, A. 2016. *Bizans, Yapılar, Meydanlar Yaşamlar*. Çev. B. Kitapçı, IFEA/Kitap Yayınevi, İstanbul.

Raby, J. 1995. *Byzantinische Forschungen, Internationale Zeitschrift für Byzantinistik*. Verlag Adolf M. Hakkert, Amsterdam.

Sannav, S. C. 2004. *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

Sealy, F. L. W. 1919. *Lemnos*. The Annual of the British School at Athens, 23, Session 1918-19.

Spalek, K. ve I. Spielvogel 2019. "The Use of Medicinal Clay from Silesia 'Terra sigillata Silesiaca', Central Europe - A New Chance for Natural Medicine?", *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research* 20/3: 15057-15061.

Thevet, A. 1556. *Cosmographie du Levant*. Paris.

Thompson, C. J. S. 1914. "Terra Sigillata, a famous medicament of ancient times", *Proceedings of the 17th International Congress of Medicine* 23: 433-444.

Tourptsoglou-Stephanidou, V. 1986. *Taxiodiotika ke geograhica kemena ya tin neson Lemno (15°–20° aeonas) [Geographic and travellers' accounts about the island of Lemnos (15th–20th centuries)*]. Ph.D. thesis, IX, Suppl. 33, The Polytechnic School, University of Salonika.

Tozer, H. F. 1890. *The Islands of the Aegean*. Oxford.

Yâdigâr-ı İbn-İ Şerîf, 2017. *15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-İ Şerîf*. Sadeleştirme O. Sakin, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, Seçil Ofset Matbaacılık, İstanbul.